

רומית - ביזאנטית

סיכום הרצאות

קורס מורי דרך - דלתון

המכללה האקדמית וינגייט, 2022-2023

OREN BETZALELI

IN THE FOOTSTEPS OF THE GREATEST STORIES

תוכן עניינים

3	ממרד החורבן למרד בר כוכבא (70 – 136 לסה"נ)
3	רקע היסטורי
3	מרד החורבן והשפעתו
5	צמיחת ההנהגה החדשה
8	המשטר הרומי לאחר מרד החורבן
8	תקופת מרד התפוצות
9	תקופת אדריאנוס
10	מרד בר כוכבא
15	שלהי התקופה הרומית בא"י (136 – 324 לסה"נ)
15	אנטונינוס פיוס (138 – 161 לסה"נ)
15	שושלת בית סוורוס (193 – 235 לסה"נ)
17	תקופת האנרכיה באימפריה (235 – 284 לסה"נ)
17	דיוקלטיאנוס (284 – 305 לסה"נ)
20	הקיסר קונסטנטינוס הגדול והנצרות
21	התקופה הביזנטית
21	רקע היסטורי
21	תקופת קונסטנטינוס (324 – 337 לסה"נ)
23	תקופת יורשיו של קונסטנטינוס
23	יוליאנוס הכופר (361 – 363 לסה"נ)
24	תיאודוסיוס הראשון (379 – 395 לסה"נ)
24	תיאודוסיוס השני (408 – 450 לסה"נ)
26	אאודוקיה, אשת תיאודוסיוס השני
27	מרידות השומרונים
27	יוסטינאנוס הראשון (527 – 565 לסה"נ)
28	ארץ ישראל בימי מפת מדבא
28	תנועת הנזירות והמנזרים בארץ ישראל
29	חתימת התלמוד הירושלמי (שלהי המאה ה-4 לסה"נ)
29	היישוב היהודי בארץ ישראל בתקופה הביזנטית
30	הנבטים והתיישבותם בארץ ישראל
30	המאה האחרונה לשלטון הביזנטי בארץ ישראל

ממרד החורבן למרד בר כוכבא (70 – 136 לסה"נ)

רקע היסטורי

• לוח זמנים

- 66 לסה"נ – פרוץ המרד, הגעת אספסיאנוס וטיטוס לארץ
- 70 לסה"נ – חורבן ירושלים ובית המקדש
- 73 לסה"נ – נפילת מצדה וסיום המרד הגדול
- 73 – 80 לסה"נ – תקופת פעולתו של רבן יוחנן בן זכאי ביבנה
- 80 – 115 לסה"נ – תקופת פעולתו של רבן גמליאל ביבנה
- 115 – 117 לסה"נ – מרד התפוצות
- 132 – 135 לסה"נ – מרד בר כוכבא

• מצב האימפריה הרומית בתקופת המרד

- בפרוץ המרד הקיסר הרומי היה נירון (נירון קלאודיוס קיסר אוגוסטוס גרמניקוס), שמתאבד ב-19/6/68.
- לאחד התאבדות נירון עולים ויורדים ארבעה קיסרים בשנה אחת (שנת 69) עד לעלית אספסיאנוס בדצמבר 69.
- המצב הפוליטי ברומא מעורער מאוד, כפי שאפשר לראות, מה שגרם לכעס על היהודים ועל המרד, שפרץ דווקא בתקופה כזו, להתגבר.
- בעקבות המצב המעורער ברומא יורד כוחם של מעמד האצולה הסנאטורית, ועולה כוחו של הצבא, שמשורתיו ממונה אספסיאנוס במינוי צבאי.
- אספסיאנוס רוצה לייסד שושלת קיסרית חדשה, וכן הוא מעביר את מוקד ההתעניינות וההשקעה של האימפריה מהמרכז, מרומא, לפרובינציות, וכחלק ממהלך זה הוא שם דגש על שליטה מוחלטת ביהודה.

• השלטון ברומא לאחר המרד

- השושלת של אספסיאנוס – השושלת הפלאווית - שולטת ברומא בעלייתו של אספסיאנוס, בשנת 69, עד למותו של דומיטיאנוס בשנת 96. באמצע שלט טיטוס. השושלת מתאפיינת ב"מתינות ויעילות", שכן מצבם של העמים השונים באימפריה יציב ושליו.
- לאחר דומיטיאנוס עולה לשלטון הקיסר נרווה, שמייסד את שושלת "האימפרטורים הטובים", בהם טריאנוס, האדריאנוס ואנטונינוס "פיוס", ששולטת עד 196 לסה"נ. טקיטוס, היסטוריון, מעיד שהשושלת הזו התאפיינה ב:"כוחו – חובה ולא זכות, חיי – עמל ולא עונג, אזרחיו – אוהביו".

מרד החורבן והשפעתו

- המצב ביהודה בתקופת המרד

- בט' באב שנת 70 חרב בית המקדש. כחודש לאחר מכן, בח' באלול חרבה ירושלים כולה.
- לאחר מכן הרומאים ממשיכים במגמה מכוונת להחריב את ירושלים, מתוך כעס דול על היהודים.
- הקיסר אספסיאנוס מורה להרוג את כל אוחזי הנשק, ולקחת בשבי את כל השאר. לפי יוספוס נהרגו במצור על ירושלים כ-110 אלף איש ונלקחו בשבי כ-100 אלף איש, מספרים שברור שהם מוגזמים.

תוצאות מרד החורבן

- השפעה דמוגרפית

- כ-25% מכלל תושבי הארץ היהודים מתי במהלך המרד (בלחימה, ברעב או במגפות). ההערכה היא שחיו במרחב הפרובינקיה יודיאה כ-3 מיליון, מתוכם כ-2 מיליון יהודים, שמתוכם, כאמור, מתו רבע. גם לאחר המרד היה בארץ רוב יהודי.
- כ-10% מהיהודים נלקחים בשבי, ונושא הלקיחה בשבי והמכירה לעבדות היה חשוב לרומים, כדי להשפיל את העם הנכבש. חלקם הופכים ללודרים (גלאדיאטורים) למלחמות מול גלאדיאטורים מקצועיים, מול בעלי חיים, או בינם לבין עצמם. אחרים נלקחים לזנות, בעיקר כדי לשרת את הגברים, שלא נמצאים בביתם ברוב ימות השנה. בעולם הרומי הייתה נפוצה גם זנות של גברים למשכב זכר, עובדה שנועדה להשפיל את השבויים עוד יותר.

- השפעה גיאוגרפית

- אזורי התיישבות יהודיים שלמים בארץ נמחקו, בעיקר בשפלת יהודה והרי יהודה. ערים יהודיות מסוימות הביעו את תמיכת ברומא בראשית המרד, כמו ציפורי וטבריה, והן לא נפגעו. ערים ש"הצטיינו" בלחימה ברומא כחלק מהמרד, חוו חורבן קשה לאחר סיום המרד.
- ערים מרכזיות נחרבו, בהם ירושלים, טריכיי (מגדלא), ערב (ערבא בבקעת סכנין) ועוד.
- תושבים יהודיים בערים מעורבות, במיוחד בערים בהם היה מרד, כמו בית שאן, הוגלו או נרצחו.
- בית המקדש, שהיה מרכז החיים היהודיים – הדתי, החברתי והפוליטי – ליהודי הארץ וגם לפזורה היהודית - חרב. כל הפונקציות שבית המקדש וירושלים שימשו נהרסו, והיה צריך להמציא אותם מחדש.

- השפעה חברתית

- הקשר עם אלוהים אבד, ואלוהים עצמו נתפס כמי שלא שמר על בית המקדש, על ירושלים ועל העם היהודי. "**מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפילה**" (בבלי, ברכות, לב', ע"ב). האסון נתפס כאסון הגדול ביותר האפשרי: "**אשרי האיש אשר לא נולד או אשר נולד ומת, ואנחנו החיים אויה לנו**" (חזון ברוך הסורי)

- מעמד הכהונה האריסטוקרטי התמוטט, למרות תמיכתם ברומא. כהנים רבים נהרגו, אחרים נלקחו בשבי, תפקיד הכהן הגדול נעלם, ותפקיד הכהנים לא היה קיים יותר.
- האריסטוקרטיה ועמד העשירים נעלם, והכיתות השונות – הפרושים, הצדוקים והאיסיים – התמוססו ונעלמו גם הם.
- החלה פלישה של נוודים מ"ארץ הישימון", מאזור ערב, לתוך ארץ יהודה. כשהשלטון בארץ היה חזק אותם, והקרקע עובדה ותוצרתה שימשה את האימפריה הרומית נוודים לא יכלו לפלוש. אבל כעת רומא לוקחת צעד לאחור, היהודים נחלשים, אדמות לא מעובדות, והנוודים ניצלו את שעת הכושר.
- התפתחה תופעת הליסטות. שודדי דרכים וגנבים, שהיא נגזרת של מצב כלכלי קשה ומחסור גדול.
- השפעה כלכלית
 - התשתית החקלאית בארץ נפגעת פגיעה אנושה. חלק מההרס בוצע ע"י היהודים, כדי לא לאפשר רומאים להנות ממה שנשאר, כמו חורבן תעשיית האפרסמון. חלק מההרס בוצע ע"י החיילים הרומיים, כולל הרס של חלקות וטרסות חקלאיות, תשתיות מים ועוד.
 - השלטון הרומי מפקיע קרקעות, מס מיוחד מוטל על יהודי האימפריה ("מס היהודים" *fiscus iudaicus*), שמחליף את "מס מחצית השקל", ומוטלים מיסים על הקרקעות.

הסכנה לעם היהודי בעקבות החורבן

- סכנת התפוררות העם ללא הנהגה וללא המרכז הפולחני שליכד אותו, ללא מרכז.
- סכנה לנטישת הדת היהודית, והצטרפות לדתות אחרות, כמו למשל לנצרות שהחלה לצמוח באותה תקופה. החורבן עלול להיתפס כנטישת האל, או אפילו למחשבה שכלל אין אלוהים.
- יציאה בהתרסה כלפי האל, תופעת האיפקורסות.
- עזיבת ארץ ישראל מתוך חשש מפני הבאות ומתוך ייאוש.
- אי השלמה ואימוץ חיים סגפניים, אבלות על בסיס קבוע.

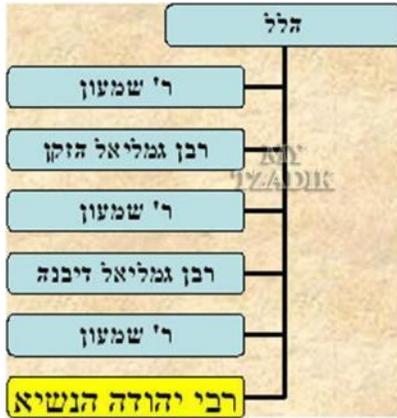
צמיחת ההנהגה החדשה

רבן יוחנן בן זכאי (יב"ז)

- רבן יוחנן בן זכאי
 - רבן יוחנן בן זכאי היה מתלמידיו של הלל הזקן, וסגנו של נשיא הסנהדרין – רבן שמעון בן גמליאל, שהיה מתומכי המרד.
 - רבן יוחנן בן זכאי התנגד למרד, וראה במרד קלקול. כבר ב-68 מתועד יב"ז כאומר: "גורמים אתם לעיר השאת שתחרב ולבית הזה שיישרף" ()

- ישנו סיפור על יוחנן בן זכאי שמצליח להימלט מירושלים תוך העמדת פני מת, בסוף שנת 68, ומגיע למחנה אספסיאנוס. יב"ז מבקש מאספסיאנוס את יבנה, ומקבל אותה. בתמורה מנבא יב"ז לאספסיאנוס שהוא יחריב את בית המקדש, וככזה הוא ימונה לקיסר. ואכן, לאחר מספר ימים נקרא אספסיאנוס לרומא ומתמנה לקיסר.
- יב"ז לוקח על עצמו את תפקיד ההנהגה של העם היהודי בתקופתו הקשה.
- פעולותיו של רבן יוחנן בן זכאי
 - יש קיום לעם היהודי גם ללא המקדש.
 - אפשר למלא את החלל שנוצר הן בתחום עבודת האלוהים, והן בתחום ההנהגה הלאומית. התנתקות מבית המקדש ושינוי של אורח החיים.
 - הנהגת תקנות לזכר המקדש ומנגד תקנות שאפשרו הסתגלות למציאות חיים ללא המקדש. התכונות לבניית בית המקדש השני ועד אז לזכור את בית המקדש שהיה.
- תקנות זכר לבית המקדש
 - תקיעת בשופר בראש השנה במקום שבו יושב בית הדין הגדול (באותה תקופה ביבנה), גם אם נופל בשבת.
 - נטילת לולב, שבימי המקדש היו מסתובבים אתו בשבעת ימי הסוכות, כן ייעשה בכל מקום יקיפו איתו את במת בית הכנסת.
 - ברכת כוהנים, יב"ז קבע שהכוהנים נחלצו את סנדליהם בבית הכנסת בשעה שהם מברכים את העם ב"ברכת כוהנים", כזכר למה שהיה נהוג במקדש. בכך חיזק יב"ז את מעמדו של בית הכנסת כמוקד מבוצר חלופי לבית המקדש.
- הקמת בית המדרש ביבנה
 - הפיכת יבנה למרכז רוחני של יהודי א"י והתפוצות – יבנה ישבה במרחב שבו ישבו יהודים שלא תמכו במרד. מסביבה הייתה התיישבות רומית משמעותית.
 - חידוש פעילות הסנהדרין – לפני החורבן היו שני מוסדות הנהגתיים, הנשיאות – מוסד פוליטי מדיני, והסנהדרין – מוסד דתי, רוחני. לאחר החורבן מתקיים רק הסנהדרין, שמקיים את שתי הפונקציות.
 - הקמת בית מדרש שאליו הצטרפו חכמים מכל רחבי הארץ, ובית דין שפוסק הלכות ומתקן תקנות.
 - בית הכנסת הופך להיות המוקד של הפולחן היהודי, יצירת יהדות שאינה תלויה בבית המקדש ובירושלים.
 - קידוש החודש - הסנהדרין בבית המקדש קבע את ראש החודש, לפי עדים שהגיעו לבית הדין בירושלים. לאחר החורבן קבע יב"ז שמותר לחלל את השבת כשמוסרים עדות על מולד הירח בחודשים ניסן ותשרי.

- סביב תחילת שנות ה-80 נפטר רבן יוחנן בן זכאי. מקובל לחשוב שהוא קבור בטבריה, בסמוך לקברו של הרמב"ם.

רבן גמליאל דיבנה

- רבן גמליאל דיבנה
 - לאחר מותו של יב"ז עולה למעמד ההנהגה רבן גמליאל דיבנה, שהיה צאצא למשפחה מיוחסת של חכמי תורה.
 - אביו, ר' שמעון, היה חבר בממשלת המרד, ולכן הוא לא התקבל כמנהיג מיד לאחר החורבן, אבל לאחר מות יב"ז הוא מתקבל ע"י העם וע"י הרומאים כמנהיג.
 - יש סיפור על רבן גמליאל דיבנה שרחץ בבית מרחץ רומי בחסות אפרודיטה ונשאל על כך, ועונה שהוא לא בא לעבוד את עבודת הגויים, אלא בא לעשות את עבודתו והיא במקרה הייתה שם.
 - רבן גמליאל דיבנה היה זה שמיסד את התפילה האחידה כתחליף להקרבת הקורבנות. יקחו עוד 1000 שנה שהסידור היהודי יתגבש לצורתו היום, אבל רבן גמליאל דיבנה היה זה שהתחיל את התהליך.
 - בית המדרש ביבנה הכשיר חכמים להוראת התורה, וכן הוקמו בתי מדרש רבים נוספים.
 - גמילות חסדים הופכת למצווה משמעותית מתוך המצב שקשה של העם היהודי באותה תקופה.

• מיסוד חגי ישראל

- יום הכיפורים – יום של חשבון נפש וחזרה בתשובה, כתחליף ל"קרבן חטאת"
- חג הפסח – במקום "קרבן הפסח" ו"העלייה לרגל". נקבע שהחג ייוחד לקיום מצוות "והגדת לבניך", ומיסוד טקס ליל הסדר. קיום הפסח 22 מיום י"ד בניסן לערב של אותו יום, ערב ט"ו בניסן.
- מיסוד הצומות לזכר המקדש: ג' בתשרי – צום גדליה; י' בטבת – תחילת המצור על ירושלים; י"ז בתמוז – פריצת חומות ירושלים; ט' באב – יום אבל על חורבן שני הבתים.

• פעולות שנועדו לליכוד העם היהודי

- קביעת מערכת הלכתית אחידה לכל העם היהודי – כדי שלא ייווצרו תורות שונות בעם, האופן מקל יחסית על פי "בית הלל"
- התגיירות המונית של גויים

• מאבק בנצרות

- הרחקת הנוצרים מן היהדות ואיסור על יהודים להחזיק או לעיין בספרי הבשורה הנוצרית.
- הרחקת הנוצרים מהחברה היהודית באמצעות פעולות שונות וקביעת דרכי גיור. החשש ממעבר לדת החדשה הנוצרית היה גדול יותר מהחשש למעבר לדת הרומית.

- תוספת "ברכת המינים" לתפילת העמידה, תפילת 18 הנקראת שלוש פעמים ביום. "ברכת המינים" הינה קללה ליהודים מאמיני ישוע, והיא נקראת "ברכת המינים" בלשון שגיא נהור, כדי לא להקים עליהם את הרומים.
- המטרה היא הרחקת הנוצרים מבתי הכנסת ומכלל ישראל.
- מותו וירשתו של רבן גמליאן דיבנה
 - רבן גמליאל מת בתחילת שנות ה-90, לאחר כ-10 שנים בהנהגה. קברו נמצא ביבנה לפי המסורת.
 - ממשיכיו הם רבי אליעזר בן הורקנוס, ר' יהושע בן חנניה, ר' אלעזר בן עזריה, ר' ישמעאל, ר' עקיבא, ר' טרפון. אף אחד מהם לא השאיר חותם כרבן גמליאל.

המשטר הרומי לאחר מרד החורבן

- הרומאים ממשיכים לתמוך בקיומה של פרובינקיה יודיאה, ללא שינוי בשטחה, תוך שהיא כוללת את אדומיאה, יהודה, שומרון, הגליל המרכזי, עבר הירדן המזרחי (פראה) והגליל המזרחי.
- מינוי נציב ממעמד הסנטורי - לפני אגריפס היו הנציבים ממעמד הפרשים, ולאחריו הגיעו לארץ נציבים מהמעמד הסנטורי, אולם הם היו זוטרים. אולם לאחר החורבן מעמד הנציבים עלה, הם הגיעו ממשפחות ממעמד גבוה יותר.
- ארגונה של הפרובינקיה יודיאה – הלגיון העשירי הרומי (Legio X Fretensis - LXF) יושב קבע בארץ, ומפקדת מחנה הלגיון נמצאת באזור שבין מצודת דוד והרובע הארמני. שרידים של תוצרים של הלגיון ה-X נמצאו בכל מיני מקומות בירושלים, בהם מתחת לבנייני האומה, בקולניה (מוצא) ואפילו מול הכותל הדרומי.
- במקביל התקיימו במרחב הפרובינקיה יחידות צבא קטנות יותר ומקומיות.
- חיילי הלגיון צריכים תעסוקה מסביב לשנה, והם מועסקים בסלילת דרכים, הקמת אמות מים – אקוודוקטים.
- קיסריה משוקמת, מורחבת והופכת למרכז האדמיניסטרטיבי הרומי – הקולוניה הקיסרית הפלאווית הראשונה. קיסריה הייתה היחידה בארץ במאה הראשונה שהותר לה להטביע מטבעות.

תקופת מרד התפוצות

תקופת טראיאנוס (98 – 117 לסה"נ)

- בשנת 98 עולה לשלטון טראיאנוס, וקוטע את "רצף הקיסרים הטובים", ומחליט לחזור עשרות שנים אחורה לשנים שבהם קיסר רומי שרוצה לבנות לעצמו שם כובש שטחים ומגדיל את האימפריה.
- טראיאנוס מחליט לפלוש למזרח, לכיוון מסופוטמיה וערב.
- טראיאנוס נוקט מספר מהלכים לאפשר לו את מהלכי הלחימה: שחרור עבדים וגיוסם אותם לצבא הרומי; החזרת רכוש והגדלת מיסים.
- העברת כוחות צבא מחלקה המערבי של האימפריה וחלקה המזרחי, תוך כדי סלילת דרכים, הצבת עמודי מיל, הקמת מחנות צבא, בניית קווי גבול חדשים (קו הלימס של טראיאנוס).

מרד התפוצות- פולמוס קיטוס

- בין השנים 115 ו-117 לסה"נ היה גל של מרידות בקרב קהילות יהודיות שונות – במצרים, בקירניה, במסופוטמיה.
- אזרחי האיפריה מרגישים נטל כבד בעקבות כיבושיו של טראיאנוס (קיטוס). כמו כן מורגש חוסר משילות בחלקה המערבי של האימפריה, מכיוון שרוב הצבא הוסט מזרחה.
- ההמון מחפש אשמים למצב, ורואים את היהודים מדושני העונג והעשירים, ממשיכים בחיי הנוחות שלהם אפילו

לאחר חורבן ירושלים, ומתחילים להתעמת עם היהודים. היהודים מתעמתים בחזרה ומתחילה אנרכיה.

- טראיאנוס שומע על שמתרחש, ומקורביו מספרים לו על תקיפות היהודים, ללא ההקשר של המצב החברתי.
- טראיאנוס עוצר את מסעו למזרח, חוזר לרומא, ושולח את צבאו לדכא את המרידות היהודיות בכל המרחב. יהודים רבים נטבחים.
- התלמוד הבבלי מתאר הרס של בית מדרש עצום במצרים, מבנה בצורת בזיליקה, ע"י טראיאנוס.

תקופת אדריאנוס

שלטון אדריאנוס (117 – 138 לסה"נ)

- טראיאנוס מאמץ בחייו את אדריאנוס, שהיה אז כבר נשוי.
- אדריאנוס מילא תפקידים ציבוריים בכירים ברחבי האימפריה, ומילא תפקידי פיקוד ולחימה בליגונות שונים ובגזרות שונות.
- בשנת טראיאנוס מת בשנת 117 לסה"נ מסיבה לא ידועה, ובמקומו עולה לשלטון אדריאנוס, שממונה ע"י הסנאט ל: Imperator Caesar Traianus Hadrianus Augustus.
- אדריאנוס מקפיד את מאמצי הכיבוש מזרחה, ומחזק את קו הלימס של טראיאנוס. כמו כן הוא מחזיר את הצבא למרכז האימפריה ומשליט סדר ברחבי האימפריה.

אדריאנוס והיהודים

- כשאדריאנוס מגיע למרכז הוא נתקל במצב שבו הפגאנים מתקיפים את היהודים, ואדריאנוס יוצא להגנת היהודים. במקורות היהודיים הוא נזכר כמנהיג טוב:

○ "בעל כובע כסף ששמו יהיה כשם ים... הלז יהיה איש מצויין ויבין הכל" (סבר הסביליות)

- "אדריאנוס אמר לו לרבי יהושע בן חנניה: כמה קשה לצאן שרועה בין שבעים זאבים. אמר לו: כמה עז השומר שמצילה מכולם" (ילקוט שמעוני). אמר ליהודים: כמה קשה ליהודים בקרב העמים, ונענה: כמה חזק אתה השומר עלינו.
- "בימי ר' יהושע בן חנניה גזרה מלכות שייבנה בית המקדש" (בראשית רבה, ס"ד, י'). כלומר שבימי אדריאנוס התקבלה החלטה של הקיסר להקים מחדש את בית המקדש.
- אדריאנוס יוצא למסע בכל רחבי הפרובינקיות, ובינהן הוא מגיע לפרובינקיות ערביה ויודאיה בשנת 129 לסה"נ.
 - הוא מגיע מערביה לארץ ישראל המערבית. הוא מבקר בציפורי שמשנה בעקבות הביקור את שמה לדיוקסריה על שמו.
 - מוטבעים מטבעות לרגל ביקורו, שבצד אחד מופיעה דמותו, ובצד השני מופיעה טקס דתי.

מרד בר כוכבא

האירועים שקדמו למרד

- אדריאנוס היה ידוע בתור מנהיג סובלני כלפי דתות אחרות, שביכולתו להכיל את השונות הדתית בין העמים. ובתור שכזה הוא מתכנן לבקר בירושלים ולהקים שם מזבח לאלוהי ישראל. ומתכנן להקריב שם קורבן. אולם היהודים מעבירים לו מסר שהטקס שהוא נוהג לעשות בכל מקום, לא מקובל בירושלים. אדריאנוס כועס, ומבטל את תוכניתו לעלות לירושלים.
- במקביל, יוצא בימיו איסור על מילה, שכן בתרבות ההלניסטית – רומית גוף האדם הוא דבר מושלם, וצריך לטפח אותו ולתחזק אותו, כך שהטלת מום בגוף האדם היא דבר לא מקובל.
- בנוסף, קורא אדריאנוס לשקם את ירושלים, ומתכנן להקים במקום ירושלים החרבה עיר רומית חדשה בשם איליה קפיטולינה. אדריאנוס בונה במקום מקדש ליופיטר, והקים עליו את היהודים.
- בעבר היה וויכוח מה קדם למה: הקמת איליה קפיטולינה קדמה למרד והיוותה הגורם לו, או שהמרד גרם להקמת העיר כעונש על המרד. היום התפיסה המחקרית היא שבעקבות תכנון העיר, הנחת אבן הפינה וביצוע החריש (פומרום, "ונחרשה העיר") שסימן את גבולות העיר המיועדת - פורץ המרד, והעיר עצמה הוקמה לאחר המרד.
- החריש של העיר מזכיר ליהודים את נבואת מיכה: "... ולכן בגללכם ציון שדה תיחרש, וירושלים עיין תהיה, והר הבית לבמות יער..." (מיכה)
- הביקור של אדריאנוס כאן מגיע אחרי הרבה שנים קשות מאוד בארץ ישראל, המאופיינים במצוקה כלכלית, בעבודות כפייה, נישול אדמות, התנכלות של גובי מס.

- במקביל, ובעקבות המצב הקשה, מתחילות לנשוב רוחות משיחיים. כמו כן מתקרב המועד שיצין 70 שנה לחורבן בית המקדש, ולפי ההיסטוריה של בית המקדש הראשון אולי לאחר 70 שנה אמור להגיע בית המקדש השלישי. ואם יבנה מקשר רומי הוא יוכל לעמוד בדרכו של בית המקדש היהודי לחזור.

דמותו של בר כוכבא

- במסגרת השאיפה להגעת המשיח עולה דמותו של בר כוכבא, שנתמך ע"י רבי עקיבא.
- השם בר כוכבא מוזכר גם אצל אוזביוס: "**באותם הימים הנהיג את חיל היהודים אדם אחד ושמו בר כוכבא, שפירושו כוכב, איש רצחן וליסטים, שעלתה בידו מכל מקום לגנוב את דעתם...**" (אוסביוס, המאה ה-4 לסה"נ)
- גם במקורות היהודיים מוזכר שמו של **שמעון בן כוסבה** במגילות שנמצאו בקומראן מתקופת המרד. לפי החוקרים זהו שמו האמיתי של בר כוכבא, שבעקבות הפיכתו למשיח מקבל את השם "בר כוכבא", הכוכב, המשיח. לאחר כשלון המרד הוא מכונה במקורות היהודיים "בר כוזבא".
- נמצאו מכתבים מבר כוכבא למפקדים בשטח, בה מצטייר בר כוכבא כמנהיג מאוד כוחני. הוא מצוטט מאיים על כל מי שלא מוכן להצטרף למרד תחת פיקודו.
- נמצאו גם מכתבים שבהם דואג בר כוכבא לאספקאים דתיים, כמו קיומם של ארבעת המינים במחנות הצבא, אולי בהשפעת רבי עקיבא.

ההתארגנות המרד

- בשנת 130 לסה"נ עוזב אדריאנוס את הארץ, ובשנתיים הבאות, עד 132, מארגנים את המרד. מרד בר כוכבא היה מרד מאורגן מראש באופן רציני, בניגוד למרד החורבן שהיה יחסית ספונטני.
- במשך שנתיים מתארגנים המורדים למרד מתחת לאפם של הרומאים. במסגרת ההכנות מחליטים שהמרד יהיה במרחב יהודה, שכן במרחב יהודה נמצאת ירושלים, ושחרורה הוא היעד המרכזי.
- הסיבה הנוספת למיקוד ביהודה היא שרוב האוכלוסייה היהודית יושבת באזור. כמו כן, השלטון הרומי עבר רבות על הדרך בין ירושלים לקיסריה, מה שאפשר למורדים להילחם מלחמת גרילה מול תנועת הרומאים מתוך מחילות תקיפה.
- בשפלת יהודה מוקמות מערכות של מערות מסתור מתחת לבתי המגורים. כמו כן מתוכננות מערות גדולות יותר במדבר יהודה, שאליהם תועבר האוכלוסייה הלא לוחמת, נשים, ילדים וזקנים.

- בשנים האחרונות מתגלים ממצאים שמעידים שגם בגליל הייתה היערכות לקראת המרד, כולל בארבל, ברומאנה וברומת אל-הייב, אולם כל האתרים שנמצאו בגליל לא נמצאו ממצאים שמעידים על שימוש בפועל באותן תשתיות.

מהלך המרד

- שלבי המרד
 - המרד פורץ, באישור רבי עקיבא, בשנת 132 לסה"נ.
 - בשלב הראשון – 132/3 לסה"נ – מסתיימות ההכנות למרד, המורדים מצליחים להפתיע את הרומאים, ירושלים נכבשת (אולי) ומוכרזת "חירות ישראל".
 - בשלב השני – 133/4 לסה"נ – תגבור כוחות מאסיבי של הרומאים, מתקפת נגד, כיבוש רוב מרחב יהודה
 - בשלב השלישי – 135/6 לסה"נ – נטישת מרחב ירושלים, גיבוש קיני ההתנגדות האחרונים, נפילת ביתר ודיכוי המרד
- השלב הראשון – 132/3 לסה"נ
 - **"הם נשארו שקטים כל עוד אדריאנוס שהה במצרים ושוב בסוריה, אלא שהם הכינו בצורה בלתי הולמת את כלי הנשק שהטילו עליהם ליצר, כדי שהן יוכלו להשתמש בהם לאחר שיפסלו ע"י הרומאים. כשאדריאנוס התרחק מרדו בו היהודים בגלוי" (קסיוס דיו, תולדות הרומאים, סט:11-12).**
 - היהודים ייצרו נשק בשביל הצבא הרומי, ואלה מייצרים נשקים פגומים, ואותם הם מעבירים לידי המורדים מתחת לאפם של הרומאים.
 - **"היהודים לא העזו להסתכן במערכה חזיתית עם הרומאים. הם תפסו את המקומות הנוחים של הארץ, וחיזקו אותם במחילות ובחומות..." (קסיוס דיו)**
 - לא ברור מה היה האקט שהתחיל את המרד, ולא ברור מה היו המהלכים שלו. אלו לא מוזכרים במקורות הרומאיים, מכיון שהמרד היה כישלון רומאי גדול, וגם לא במקורות היהודיים, מכיון שתוצאותיו היו הרוות אסון לנוכחות היהודית בארץ ישראל.
 - בהרודיון ובמרשה נמצאו עדויות לשנה הראשונה למרד, ובהם מטבעות. כמו כן נמצאו כלים פולחניים, ובהם כלים שיועדו לשמש בבית המקדש החדש שייבנה.
 - בשלב הראשון של המרד הכוח העיקרי הרומי בארץ היה הליגיון ה-10. בעקבות ההפתעה והכישלון הרומי נשלח לארץ גם הליגיון ה-22 ממצרים, ומשתלב בלחימה מול כוחות הגרילה היהודיים. הליגיון ה-22 מובס ונמחק מהסד"כ הרומי ולא מופיע יותר ברשומות הרומיות ארי 132 לסה"נ.

- לאור ההצלחות הראשונות מוקמת "ממשלת מרד" בירושלים, ובר כוכבא מכריז על עצמו כנשיא, ועל אלעזר המודעי כעל כהן גדול. מוטבעות מטבעות שעליהם נכתב "לחירות ירושלים". אולם החוקרים היום מסכימים שהכוחות היהודיים לא הגיעו או לפחות לא השתלטו על ירושלים.

● השלב השני 133/4 לסה"נ

- אדריאנוס מביא את הנציב הרומי מבריטניה, יוליוס סוורוס, כדי לקחת את העיניים בארץ לידיים.
- סוורוס מנהל מלחמה חכמה נגד היהודים, הוא מפצל את צבאו בגדול ליחידות גדולות שמנהלות לוחמה ממוקדת כנגד כוחות הגרילה של בר כוכבא, בהרבה סבלנות.
- הצבא הרומי נוחל הצלחות רבות, והכוחות היהודיים נסוגים להרי יהודה.

● השלב השלישי 134/6 לסה"נ

- הרומאים עורכים מצור על ביתר, בנו דייק ומחנות לליגיונות שלהם. הם מנתקים את ביתר ממקורות המים שלה, ועל פי המסורת ב-9 באב 135 נפרצו חומות העיר.
- יוספוס מתאר מצב של המוני הרוגים, דם זורם ברחובות, וגוויות מפוזרים ברחובות.
- בר כוכבא נופל בשבי הרומי בביתר.
- במקורות היהודיים מתואר שיח בין חכמים לבר כוכבא, וכשהחכמים מבינים שבר כוכבא אינו באמת המשיח, הם הורגים אותו.
- מכלול המערות במדבר יהודה, אליהם ברחו היהודים, מותקפים ונכבשים ע"י הכוחות הרומאיים.

הסיבות לכשלון המרד ותוצאותיו

● הסיבות לכישלון

- יתרון משמעותי לכוח הרומי לא הותיר סיכוי לכוחות היהודיים.
- פילוג פנימי בעם, לא כולם לא תומכים במרד.

● תוצאות המרד

- כמות הרוגים גדולה מאוד המוערכת במקורות ב-600,000 איש, כמו במרד החורבן אבל באחוזים שיעור ההרוגים היה גדול הרבה יותר.
- הרס עצום בכל רחבי יהודה, אזור יהודה נחרב כמעט לחלוטין והתרוקן מתושביו.
- יהודים רבים עוזבים את ארץ ישראל.
- מרכז החיים היהודי עובר לגליל.
- מעמדה של פרובינציית יודיאה משתנה, והפרובינקיה משנה את שמה ל"סוריה פלסטינה", מתוך כוונה להפוך את הפרובינקיה לבעלת אופי הלניסטי.
- ירושלים הופכת לאיליה קפיטולינה, ונבנה מקדש ליופיטר על חורבות הר הבית.

- גזרות השמד: רשימה ארוכה של איסורים, בהם איסור סמיכה (הסמכה של רבנים), איסור על קיום מצוות "עשה", איסור על לימוד תורה
- התגובות לגזרות
- המשך לימוד תורה בסתר – את חלקם הרומאים תופסים (עשרת הרוגי מלכות).

שלהי התקופה הרומית בא"י (136 – 324 לסה"נ)

אנטונינוס פיוס (138 – 161 לסה"נ)

- כשלוש שנים לאחר סיום מרד בר כוכבא, בשנת 138 לסה"נ, מת אדריאנוס. אדריאנוס נזכר בהיסטוריוגרפיה הרומית כקיסר טוב, שסיים את שגעון הכיבושים של טראיאנוס.
- לאחר מות אדריאנוס עולה לשלטון אנטונינוס פיוס (החסיד), ששולט ברומא בין השנים 138 – 161 לסה"נ.
- תקופת שלטונו של אנטונינוס פיוס ידועה כתקופה השקטה ביותר בכל תקופת הקיסרות הרומית. אין מרידות, אין מלחמות, המיסים חוזרים לתושבים בצורת השקעות. זוהי שיאה של ה-Pax Romana (השלום הרומי).
- עליית אנטונינוס פיוס הביאה גם להקלה ביחסים בין השלטון הרומי ליהודים, ופיוס מקרב אליו את היהודים תוך שהוא מבטל את גזרות השמד של אדריאנוס. הוא מאפשר את מילת היהודים, בתנאי שלא ימולו נוכרים.
- באותה תקופה היוו היהודים כ-10% מהאימפריה הרומית, ואותם 10% מחזיקים נתחים משמעותיים מהכלכלה, במיוחד במצרים, בבבל ומקומות אחרים ברחבי האימפריה. בארץ ישראל היהודים מהווים 50% מהאוכלוסיה, וזאת למרות הטבח הגדול של מאות אלפי יהודים במרד.
- לאחר המרד נשארים בארץ שני לגיונות רומיים: הלגיון ה-10 פרטנזיס בירושלים, והלגיון ה-6 פראטה בלגיו שבמגידו. החיילים הרומים בונים דרכים נוספות במרכז ארץ ישראל, בין היתר בציר קיסריה □ בית שאן, דרך ואדי ערה וואדי מילק.
- לאנטונינוס פיוס לא היה יורש, ושני מצביאים רומיים מועמדים לרשת אותו: גאיוס פסקיניוס ניגר שהגיע מהפרובינקיה אפריקה ונתמך ע"י האצולה הסנאטורית, ולוקיוס ספטימיוס סוורוס, שנתמך ע"י הצבא. סוורוס נבחר להיות הקיסר הבא, ולפי ההיסטוריוגרפיה הרומית, היהודים התערבו למען סוורוס.

שושלת בית סוורוס (193 – 235 לסה"נ)

שושלת בית סוורוס ושלטונם על האימפריה הרומית

- נהוג לחשוב ששושלת בית סוורוס היא שושלת של קיסרים טובים, ששמרו על האימפריה.
- סוורוס (193 – 211 לסה"נ)
 - סוורוס הגיע משורות הצבא, משדרג את מעמד החיילים. הוא ממנה חיילים לתפקידים בכירים.
 - סוורוס גם ממנה לתפקידים בכירים מקרב תושבי הפרובינקיות, מחלק מעמד אזרחות וזכויות לתושבי הפרובינקיות.
 - קיימת אגדה שסוורוס ורבי יהודה הנשיא נקשרו כבר שהיו תינוקות דרך האימהות שלהם.

○ סוורוס מוריש את האימפריה לשני בניו, אבל אחד מהם, קרקלה, רוצח את אחיו ומצליח להשתלט על השלטון.

- קרקלה (211 – 217 לסה"נ) - בתקופתו של קרקלה האימפריה האימפריה מתדרדרת
- ארץ ישראל בתקופה הזו היא חלק מהפרובינקיה סוריה פלסטינה, ובירתה קיסריה. עיר חשובה נוספת, בנוסף לקיסריה וירושלים, היא סבסטיה (שומרון). שתי ערים נוספות הן לוד ובית גוברין.

שושלת בית סוורוס והעם היהודי

- "גלתה סנהדרין מלשכת הגזית לחנות, מחנות לירושלים, מירושלים ליבנה, מיבנה לאושה, ומאושה לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים, ומבית שערים לציפורי, ומציפורי לטבריה" (ראש השנה, לא', ע"א). הסנהדרין (או ההנהגה היהודית) נודדת לגליל, בגלל שהגליל לא נהרס במרד בר כוכבא.
- הסיבות לנדודים בגליל
 - החששות הרומאיים ממרד נוסף - הגליל מוקף מחנות צבא רומיים, שיכולים לשמור מפני התעוררות מרד נוספת. אושה היא כפר יהודי קטן סמוך לעכו.
 - ככל שהרומאים מרגישים שיש על מי לסמוך, היא מאפשר להנהגה היהודית לעבור למקומות גדולים ורחוקים יותר - בית שערים וציפורי.
 - להנהגה היהודית לקח זמן לייצר מחדש את הלגיטימיות שלה, לאחר כישלון המרידות, ולכן ההנהגה נודדת מערים קטנות וזניחות (אושה, שפרעם), לערים חשובות יותר (בית שערים) ואפילו מעורבות (ציפורי), ולבסוף לטבריה שהייתה עיר גדולה וחשובה.
 - כיום עובר בין המקומות האלה שביל טיול שנקרא "שביל הסנהדרין", שמתחיל מבית שערים, עובר לאושה, שפרעם, יודפת, ציפורי, קרני חיטים, ארבל וטבריה.
- המעבר מיבנה לאושה (160 לסה"נ) היה ביוזמת רבן גמליאל השני - באושה נמצאו מקוואות, בית בד, מבני מגורים ועוד ממצאים. אושה הייתה ביתו של רבי יהודה בר עילאי: **"כמה נאים מעשיהן של אומה זו: תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות"** (שבת לג, ע"א). רבי יהודה בר עילאי נתפס כאדם פרקטי, כיוורן האידיאולוגי של רבן יוחנן בן זכאי, ולכן ככל הנראה אפשרו הרומים להנהגה לשבת באושה.
- מאושה הסנהדרין לשפרעם, בראשית שנות ה-70 של המאה ה-2, ביוזמתו של רבן שמעון בן גמליאל. בנו של רבן שמעון בן גמליאל הוא רבי יהודה הנשיא.
- רבי יהודה הנשיא מקבל מתנה מהשלטון הרומי את בית שערים (אולי בית שעורים), והוא היה מאוד עשיר. רבי יהודה הנשיא היה ידוע בתפיסתו המתירנות כלפי מנהגי הרומים, כולל "לימודי ליבה" רומיים.

- מבית שערים עוברת הסנהדרין לציפורי, ביוזמת רבי יהודה הנשיא, בין היתר בשל מחלתו של רבי יהודה הנשיא. בתקופת שבתו של רבי יהודה הנשיא עורכים וחותרים את המשנה.
- לאחר מותו של רבי יהודה הנשיא פוצלה ההנהגה לשני תפקידים:
 - הנשיאות – רבן גמליאל השלישי, ר' יהודה נשיאה, רבן גמליאל הרביעי, ר' יהודה נשיאה... הנשיאות בוטלה לבסוף בשנת 429 ע"י תאודוסיוס השני.
 - ראש הסנהדרין – הדמות הדתית הראשית, שככל הנראה הלכו ונחלשו מכיוון שלא הביאו ערך רב לעם היהודי.

תקופת האנרכיה באימפריה (235 – 284 לסה"נ)

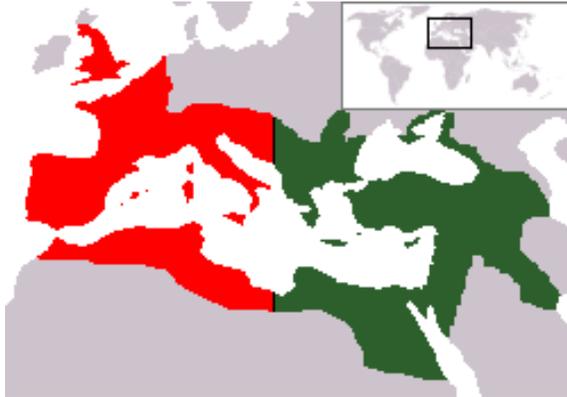
- במאה ה-3 לסה"נ חווה האימפריה משבר קשה, בעקבות קיסרים חלשים ומלחמות כושלות. בתקופה הזו חווה האימפריה פלישות של עמים זרים (פרסים), מרידות פנימיות, מגיפות ורעב, מטל מיסים. ה-Pax Romana מתמוטט.

דיוקלטיאנוס (284 – 305 לסה"נ)

- עם עלייתו של דיוקלטיאנוס לשלטון סובלת האימפריה הרומית מלחצים מבחוץ, ובהם מהערבים, מהאפריקאים, מהפרסים וגם מעמי צפון אירופה. כולם מנסים לנגוס מהאימפריה הרומית המתפוררת.
- דיוקלטיאנוס מצליח לייצב את האימפריה, ע"י מספר פעולות
 - חתימת הסכם שלום / הפסקת לחימה עם הפרסים.
 - סיפוח צפון-מערב מסופוטמיה מידי הפרסים.
 - הגדלת כוחו של הצבא, בין היתר ע"י פתיחת הגיוס לצבא לכל מי שרוצה, ומתן זכויות יתר ליוצאי הצבא.
 - וקביעת גבולות חדשים במזרח האימפריה, פחות או יותר במזרח ארץ ישראל.
- הלגיון ה-10 עוזב את ירושלים לאחר כ-200 שנה, ועובר לגבולה המזרחי של האימפריה. לפני שהוא עוזב הוא מקים מחדש את חומת ירושלים, בשנת 289 לסה"נ, וזאת כדי להגן על תושביה (הרומיים) של ירושלים בהיעדר הלגיון.
- כדי לממן את השינויים ואת חיזוק הצבא מטיל דיוקלטיאנוס מיסים גבוהים על אזרחי האימפריה, מה שמוביל למשבר כלכלי לחלקים מהאוכלוסייה.
- דיוקלטיאנוס ממשיך, ואף מגביר, ברדיפת הנוצרים. ברחבי האימפריה מתקיימים עמים שונים ודתות שונות, חלקם מקבלים זכויות שוות ואחרות פחות, אולם הנוצרים נתפסים ככת יהודית סוררת, ויתכן שרדיפת הנוצרים נעשית בהשפעת יהודי האימפריה, שמונים כ-10% מאוכלוסיית האימפריה.

- דיוקלטיאנוס גם עושה רפורמה שלטונית מהותית באימפריה, ומחלק את האימפריה לשתי תתי אימפריות: המזרחית והמערבית.

רפורמה שלטונית

- כמו כן מייסד דיוקלטיאנוס את שיטת הטטררכיה – שיטה שלטונית שבה מכהנים ארבע אנשים בתפקידים בכירים: שני אוגוסטוסים (שליטי על), אחד למזרח האימפריה – שבירתה ביזנטיון, ואחד למערב האימפריה – שבירתה רומא, ושני יורשים לכל אחד מהאוגוסטוסים, והם מכונים קיסרים. הסיבה לשינוי היא לייעל את השלטון על האימפריה, שלדעתו של דיוקלטיאנוס גדלה לגודל שבלתי אפשרי לניהול מרכזי אחד.
- דיוקלטיאנוס מציב את עצמו כאוגוסטוס של האימפריה הרומית המזרחית. בצד המערבי מוצב שליט, בעל ברית של דיוקלטיאנוס – מקסימינוס. מתחת לשניהם ממונים יורשיהם, הקיסרים: גלריוס במזרח וקונסטנטינוס כלורוס במערב. אולם גם במבנה הזה נחשב דיוקלטיאנוס כבכיר יותר ממשנהו מקסימינוס.
- כמו כן מגדירה השיטה החדשה שתפקיד האוגוסטוס מוגבל בזמן למספר שנים, אולם לא הייתה הגדרה לכמה שנים תימשך קדנציה כזו. בתום אותה תקופה מתמנה הקיסר באופן אוטומטי ליורש.
- כמו כן מגדירה השיטה שהקיסרים, המיועדים לרשת את האוגוסטוסים, צריכים לשאת לאישה את ביתו של האוגוסטוס, וזאת על מנת לוודא שהאוגוסטוס יוכל לפרוש בכבוד ולא לחשוש לחייו.
- גם שני חלקי האימפריה, המזרחית והמערבית, מחולקים לשני חלקים, אחד בניהול האוגוסטוס והשני בניהול הקיסר.

גבולות והגנה

Fig. 1. The Jordanian frontier to the Roman and Byzantine periods

- בעקבות השינויים מחליט דיוקלטיאנוס שהפינה הדרום – מזרחית של האימפריה, אזור ערב ופלסטינה, הוא האזור הבעייתי יותר, שסובל מהתקפות חוזרות ונשנות של שבטים ערביים. בשביל לשלוט באזור מקים דיוק' שני קווי גבול:
 - קו הלימס המזרחי – שעובר במזרח ארץ ישראל, בעבר הירדן המזרחי, באופן שמכיל בתחומי האימפריה את כל ערי הדקה-פוליס ותושביהם, שבירתם סקיתופוליס (בית שאן). בחלק מקו הלימס הוצבה חומה ובחלקו לא, בהתאם לאיום.
 - קו הלימס המערבי – שמתחיל במפרץ אילת ועולה צפונה דרך הנגב וערי הנבטים, עולה לאזור הר חברון ומסתיים בירושלים.

- לאורך קו הלימס מקים דיוקלטיאנוס סדרה של מיצדים, במבנה קבוע של חומה ריבועית ושכפינותיה ארבעה מגדלים.
- מחנה הליגיון העשירי באיליה קפיטולינה מפונה מהליגיון, והליגיון עובר דרומה לקו איילה – אזור אילת. האזור שבו ישב הליגיון מתאזרח, והופך לרובע מגורים לתושבי העיר. בזמן ישיבת הליגיון הרומי בעיר לא היה צורך בחומה, אולם כעת, בעקבות עזיבת הליגיון, מוקפת העיר שוב בחומה.
- החומה נבנית בתוואי דומה לתוואי החומה העותמאנית של ימינו, והיא לא נבנית כביצור משמעותי, אלא כחומה שמספקת הגנה מפני איומים חלשים.

יחסו ליהודים

- דיוקלטיאנוס נחשב במקורות היהודים כקיסר טוב ליהודים. ישנם עדויות על ביקור שלו בפלסטינה, ובצור, שם הוא נפגש עם הקהילה היהודית.
- כמו כן יש עדויות על כך שמכל עמי האימפריה רק היהודים היו פתורים מנסך לקיסר: "**כל העמים ינסכו [לקיסר] חוץ מן היהודים...**" (ירושלמי, עבודה זרה, ה', ד')

ירידתו מהשלטון ונפילת הטטרכיה

- בשנת 305 לסה"נ מחליט דיוקלטיאנוס שהגיע זמנו לפרוש מכס האוגוסטוס. הוא מודיע למקבילו המערבי, וממנה את היורשים במקומם.
- אולם מכאן ואילך מתחיל הבלאגן. גלריוס, שממונה לאוגוסטוס של האימפריה המזרחית, ממנה שני קיסרים מתחתיו, ואילו קונסטנטיניוס כלורוס לא ממנה תחתיו אף קיסר. נוצר חוסר אמון בין ארבעת השליטים.
- האימפריה המערבית חוזרת למבנה שלטוני של שליט אחד.
- באימפריה המזרחית, לאחר דור שליטים אחד, עולה לשלטון קיסר בשם קונסטנטיניוס. קונסטנטיניוס מסרב להתחתן עם ביתו של האוגוסטוס.
- לקונסטנטיניוס ופילגשו, הלנה, נולד בן בשם קונסטנטינוס, שלימים ממונה לקיסר האימפריה המזרחית.

הקיסר קונסטנטינוס הגדול והנצרות

-
- קונסטנטינוס מחליט להפר את ההסכם עם הפרתים, ומחליט לצאת למלחמה מולם. ערב המלחמה עם הפרתים חוזה קונסטנטינוס חזיון / חלום, ובו מופיע סמלו של ישוע סמל החי-והרו, וכן צלב שמוסר לו את ההודעה: "באות זה תנצח". ואכן קונסטנטינוס מנצח את הפרתים בזכות הצלב וישוע.
 - בעקבות הניצחון מפרסם קונסטנטינוס את אדיקט מילנו, צו שהופך את הדת הנוצרית מדת אסורה ונרדפת, לדת מותרת וחוקית.
 - כמו כן הופך קונסטנטינוס לקיסר על כל האימפריה. לכבוד האירוע מוקמת קשת ניצחון ברומא, שמוקדשת לקונסטנטינוס ולאיימוץ הנצרות.
 - קונסטנטינוס הופך את ביזנטיון לבירתה הקבועה של האימפריה המזרחית, ולימים בירתה של האימפריה הרומית כולה.
 - בשנת 324 מגיע קונסטנטינוס גם לארץ ישראל, ומתחילה התקופה הביזנטית בארץ ישראל.

התקופה הביזנטית

רקע היסטורי

- תאריכים חשובים
 - 285 לסה"נ – דיוקלטיאנוס: שינוי מנהלי במבנה השלטוני
 - 325 לסה"נ – קונסטנטינוס: הפיכת האימפריה לנוצרית
 - 395 לסה"נ – תיאודוסיוס הראשון: התפלגות האימפריה הרומית
 - 400 / 425 לסה"נ – חלוקה היסטורית - יהודית
- מתי התחילה התקופה?
 - יש חילוקי דעות במחקר בשאלה מתי התחילה התקופה הביזנטית.
 - התשובה המקובלת היא שהתקופה הביזנטית מתחילה בשנת 324 לסה"נ, שנה שבה הקיסר קונסטנטינוס הופך את הנצרות לדתה הרשמית של האימפריה.
 - תפיסה נוספת טוענת שתחילתה של התקופה הביזנטית הוא שנת 284 לסה"נ, עם חלוקתה של האימפריה לשתי תתי אימפריות, המזרחית – שבירתה ביזנטיון, ובתחומה ארץ ישראל, והמערבית – שבירתה רומא.
- בתולדות חיי היהודים בארץ ישנה חלוקה נוספת רלוונטית
 - בשנת 400 לסה"נ נחתם התלמוד הירושלמי
 - בשנת 425 לסה"נ מבוטל תפקיד נשיא בית הדין היהודי בארץ ישראל, ומרכז הכובד היהודי עובר לבבל
- קונסטנטינוס הופך להיות השליט הגדול של כל האימפריה הרומית, הן המזרחית – הגדולה והעשירה, והן המערבית – המצומצמת מאוד בימיו.
- עיר הבירה של קונסטנטינוס היא ביזנטיוס, שבמהרה הופכת לקונסטנטינופוליס.

תקופת קונסטנטינוס (324 – 337 לסה"נ)

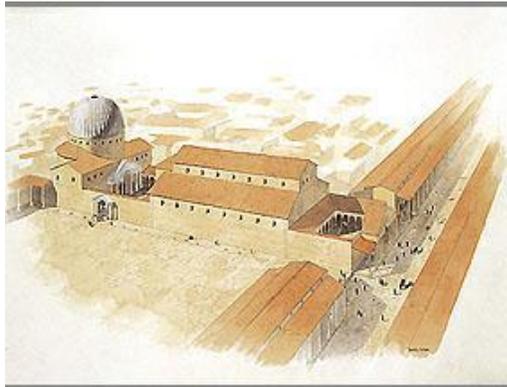
קונסטנטינוס והנצרות

- קונסטנטינוס הופך את הדת הנוצרית לדת רשמית של האימפריה, אולם הוא עצמו מתנצר, ככל הנראה, רק בשנה האחרונה לחייו.
- קונסטנטינוס מ עצמו לראש הכנסייה הנוצרית, ולקח חלק פעיל בדיונים והוויכוחים בכנסייה באותה תקופה, בין היתר סביב הפולמוס האריאני.
- קונסטנטינוס מזמן את הוועידה האקומנית הראשונה, ועידת ניקאה, שבו נדונים מספר דברים עקרוניים:

- התנגדות לאריאניות וקביעת "הדרך הישרה" (אורתודוקסיה, שיוויון האב והבן)
- הקרדו – האני מאמין הנוצרי
- קביעת תאריך חג הפסחא וניתוק מלוח השנה היהודי, שממנה נובעים החגים הנוצריים.
- ארגון ההירארכיה הכנסייתית לפי חלוקת האימפריה, כאשר הוא ראש הכנסייה, ומתחתיו כוהני דת בכירים שאמונים על אזורים מסוימים לפי החוקה המנהלית.

ארץ הקודש

- פלוויה יוליה הלנה הייתה אשתו של קונסטנטינוס כלורוס ואימו של קונסטנטינוס הגדול. כחלק מהתקרבות של קונסטנטינוס לנצרות מגיע ככל הנראה בזכות אימו.
- הלנה נשלחת לירושלים במצוות הקיסר, ונחשבת לצליינית הראשונה. בירושלים היא מחפשת ומוצאת את הצלב האמיתי, זה שעליו נצלב ישוע.

- הלנה נעזרת בקבוצת אנשים, והם מוצאים שלושה צלבים, אחד שהיה שייך לישוע, ושניים שהיו שייכים לגנבים שנצלו עמו. במקום שבו נמצאו הצלבים מורה הלנה להקים את כנסיית התחיה (כנסיית הקבר).
- כמו כן משוטטת הלנה בכל המרחב, ומקימה מספר כנסיות נוספות:
 - כנסיית האלאונה – כנסיית הזיתים שעל בסיסה הוקמה לימים כנסיית פאטר נוסטר.
 - כנסיית אברהם – אלוני ממרא בתל רומיידה בחברון.
 - כנסיית המולד – כנסייה שמציינת את לידתו של ישוע בבית לחם.
- אוסביוס, הבישוף של קיסריה והביוגרף של קונסטנטינוס, מספר בספרו – חיי קונסטנטינוס, על כך שקונסטנטינוס היה זה שבנה את הכנסייה ("בית תפילה") של תחיית המושיע (כנסיית התחיה), במקום שבעבר היה שם מקדש פגאני ("בניין השקר").
- כנסיית התחיה / כנסיית הקבר נבנית בין 330 ו-335 לסה"נ.

התנהלות שלטונית

- פיקוח מוגבר על הפרובינקיות, יצירת מנגנון ביורוקרטי שמפקח על אזורי השליטה.
- הגדלת הכוח הצבאי, בעיקר ע"י גיוס של עמים כבושים, לא בהכרח בשל צרכי ביטחון אלא בעיקר על מנת לייצר הומוגניות חברתית ברחבי האימפריה.
- יצירת מעמדות חברתיים: עשירים, עניים, אריסים, עבדים. הטלת מיסים כבדים – ארנונה, מס גולגולת.

- ירידת הבטחון עקב עליית שודדי הדרכים שהגיעו משולי החברה.
- יחס חיובי ליהודים ויחד עם זאת איסור על פגיעה ביהודים שעוזבים את היהדות.

אוסביוס איש קיסריה)

- GGG
- חיבור האונומסטיקון – רשימה של יישובים ומקומות גיאוגרפיים ברחבי הארץ המוזכרים בתנ"ך, ובעיקר בעלי ערך נוצרי.

תקופת יורשיו של קונסטנטינוס

- לקראת מותו מוטבל קונסטנטינוס לנצרות, והוא נפטר, לפי המסורת, בחג הפנטקוסט בשנת 337 לסה"נ.
- לקראת מותו מכנס קונסטנטינוס שלושה מתוך בניו, ומחלק את מרחב השלטון ביניהם, ככל הנראה לפי תחומי אחראיות ולא לפי אזורים גיאוגרפיים.

○ קונסטנטינוס השני – נרצח בידי אחיו קונסטנס.

○ קונסטנס הראשון – נרצח בידי הלגינות.

○ קונסטנטיניוס השני – קיסר רומא 337 – 361 לסה"נ.

• מרד גאלוס

- במהלך שנות שלטונו של קונסטנטיניוס השני, בשנת 351 לסה"נ, ממונה קיסר בשם גאלוס.
- חלק מהמקורות הרומיים – נוצריים (בהם הירונימוס) מזכירים מרד יהודי נגד גאלוס.
- אולם לא ברור האם היה שליט בשם גאלוס ומי הוא היה, ולמה בכלל מרדו היהודים נגדו.
- בהיסטוריוגרפיה היהודית בת התקופה האירוע לא נזכר במפורש.
- במחקרים ארכיאולוגיים מגלים באזורים הרלוונטיים (ציפורי, לוד ועוד) התגלו שרידים של חורבן, בין היתר שרידים של הרס ושריפה שנמצאו בציפורי לפני כשנה.
- גאלוס דיכא את המרד ביד קשה, ואולי בשל כך המרד מוצנע במקורות היהודיים, ואילו במקורות הנוצריים המרד מוצג.

יוליאנוס הכופר (361 – 363 לסה"נ)

- לאחר מות קונסטנטיניוס השני עולה לשלטון אחיו – יוליאנוס, שגדל בחינוך משולב נוצרי ופגאני.
- כשהוא עולה לשלטון מחליט יוליאנוס להחזיר את האימפריה הרומית צעד אחד לאחור מבחינה דתית, ומצהיר על עצמו כפגאני.

- יוליאנוס מנסה להחזיר את הכבוד לתרבויות הפגאניות הקדומות, וזוכה לכינוי "הכופר". הוא מפרסם צו של סובלנות דתית, ומקים את ה"כנסייה האלילית", ומבטל את מעמדה המועדף של הנצרות.
- כמו כן יוצא יוליאנוס למסע כיבושים במרחב הפרסי, אולם הוא מסתבך ומת בקרב. היסטוריונים נוצרים טוענים שהמשפט האחרון שהוא אמר לפני מותו: "הגלילי (ישוע) אתה ניצחת!".
- יוליאנוס והיהודים
 - יוליאנוס לא העדיף את היהודים בשום מאפיין, ואף תועד כעסו על היהודים ועל אמונתם באל אחד שלפיהם הוא האל היחיד של כולם, אולם הוא נותן להם כבוד.
 - הוא רואה בדת היהודית דת מיתית, ואת אלוהי היהודים כאל פרטי.
 - יוליאנוס כותב אגרת ליהודים, ובה הוא מבקש מהיהודים להתפלל עבורו לאלוהיהם למען ינצח במלחמה מול הפרסים.
 - בתמורה מבטיח יוליאנוס ליהודים לבנות את בית המקדש, ולהרוס את כנסיית התחיה.
 - בעודו בפרס, וטרם מותו, מתחיל יוליאנוס אנשים כדי להתחיל את התהליך ולהקים את היסודות. מקורות נוצריים כשאנשי יוליאנוס מתחילים לעבוד, יורדים מהשמיים כדורי אש. מן הסתם מקורות נוצריים אלה רצו להראות את ניצחון הנצרות.

תיאודוסיוס הראשון (379 – 395 לסה"נ)

- היה השליט האחרון ששלט על כל האימפריה הרומית המאוחדת.
- פרסם אדיקט שמחייב את נתיניו להיות אורתודוקסים (הולכים בדרך הישרה, זו שהתקבלה בוועידת ניקאה).
- פועל לדיכוי האריאנים בוועידת קונסטנטינופוליס ב-381 לסה"נ.
- מבטל את זכויותיהם הדתיות של היהודים, אוסר על נישואי יהודים ונוצרים, אוסר על יהודים לקנות עבדים נוצרים...
- מעלה את מעמדה של ירושלים ומייסד את הפטריארכיה של ירושלים, למרות שירושלים לא הייתה עיר במעמד של קונסטנטינופוליס, אנטיוכיה, אלכסנדריה ורומא.
- לבסוף גם מחליט תיאודוסיוס הראשון לחלק את האימפריה לשניים, בדומה לדיוקלטיאנוס, ומעמיד בראש האימפריות את שני בניו, ארקדיוס במזרח ו... במערב.
- ימיו של תיאודוסיוס הראשון היו הימים האחרונים שבהם האימפריה הרומית הייתה מאוחדת. לאחריו ולעד האימפריה מפוצלת, והחלק המערבי של האימפריה עוד יתפצל לממלכות נפרדות.

תיאודוסיוס השני (408 – 450 לסה"נ)

- תיאודוסיוס השני יורש בגיל שבע את כס הקיסר מאביו ארקדיוס, בנו של תיאודוסיוס הראשון. מכיוון שהיה ילד היוותה פולכריה, אחותו, האפטרופוסית שלו.
- תיאודוסיוס מנהל מדיניות קשה כלפי היהודים. בין היתר הוא מבטל את מוסד הנשיאות אחרי מותו של רבן גמליאל השישי (425 לפנה"ס). בסוף המאה ה-3 לסה"נ, כאשר המנהיגות היהודית עוברת לטבריה, מוסד הסנהדרין הולך ומתמוסס, ונשאר רק מוסד הנשיאות.
- בתקופתו נאסר על היהודים לבנות בתי כנסת חדשים, והחלה תופעה של העתקת בתי כנסת ממקום למקום. דוגמה לכך אפשר לראות כנראה בכפר נחום, שבו יש בית כנסת שנבנה במאה ה-5, אבל יש לו מאפיינים של המאה ה-3, וזאת מכיוון שהוא אכן בית כנסת מהמאה ה-3, שהועתק לכפר נחום במאה ה-5. התופעה מכונה ספוילה.

● תיאודוסיוס ממשיך לחלק את הארץ לאזורי משנה:

- פלסטינה פרימה – באזור ארץ יהודה ועד מישור החוף הכרמל, מישור החוף הדרומי וחלק קטן מעבר הירדן, ובירתה קיסריה
- פלסטינה סקונדה – מכילה את מרחב ערי הדקהפוליס, הגליל והגולן, ובירתה סקיתופוליס.
- פלסטינה סלוטוריס (III) – כוללת את רוב המרחב הנבטי, ובירתה חלוצה.
- ערביה – החייאת הפרובינקיה ערביה.

אודוקיה, אשת תיאודוסיוס השני

- אודוקיה, שהייתה ממלוותיה של פולכריה, נישאת לתיאודוסיוס השני בתמיכת אחותו העוצרת בשנת 421 לסה"נ.
- ב-438 לסה"נ יוצאת אודוקיה במסע לירושלים כדי להביא רליקטים קדושים. במסגרת ביקורה היא שומעת שליהודים נאסר להיכנס לירושלים, והיא מסירה את האיסור ומתירה ליהודים לעלות להר הבית.
- **"הוו יודעים, שנשלם זמן גלות עמנו, והגיע יום קיבוץ שבטנו, כי הנה מלכי הרומאים ציוו לנו שעירנו ירושלים תושב לנו..."** [חיי בר צומא מנציבין]. אותו בר צומא, נזיר נוצרי כנראה ממוצא יהודי, מצטט אגרת של מנהיגים יהודים בעקבות הכרזתה של אודוקיה.

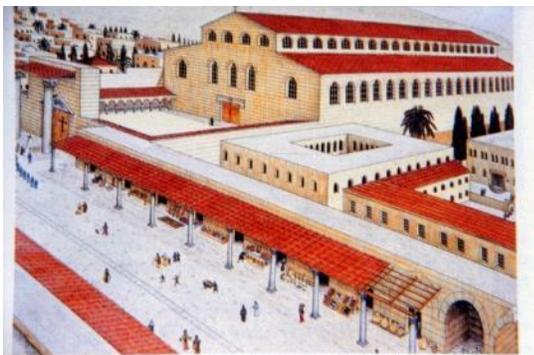
- ב-440 לסה"נ ניצלת אודוקיה מניסיון חיסול בעקבות עוינות והסתה כנגדה בגלל נטיותיה לפגאנים. נאמר עליה שהיא נאפה בזמן ביקורה בירושלים. כעונש שולח תיאודוסיוס השני את אודוקיה בחזרה לירושלים.
- עם חזרתה לירושלים, ב-443 לסה"נ, מתחזקת אודוקיה בדעתה כלפי ירושלים, והיא מתחילה במפעלי בנייה משמעותיים בעיר. אחד הפרוייקטים החשובים שהיא עושה הוא הרחבת חומות העיר כלפי דרום, והכנסת הר ציון כולו לתוך תוואי החומות.
- אודוקיה מרחיבה את גבולה הדרומי של ירושלים בתוואי של העיר מימי בית ראשון ובית שני. הסיבה להרחבת העיר דרומה היא קיומם של כנסיות חשובות באזור, בהם כנסיית האגיה ציון.

- **"היטיבה בְּרִצּוֹנָךְ אֶת צִיּוֹן, תִּבְנֶה חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַם"** (תהילים, נא, כ) – פירוש המילה "אאודוקיה" היא "המיטיבה", מכאן שהטקסט בתהיליה נתפס כנבואה לפועלה של אאודוקיה, וחיידשה את התקוות להגעת המשיח ובניית בית המקדש.

מרידות השומרונים

- בין השנים 484 – 572 לסה"נ מתרחשות סדרות של מרידות של הקהילה השומרנית, בשנים 485-484, 529 ו-572 לסה"נ.
- הרקע למרידות היה איסור ברית מילה, איסור בניית בתי כנסת, חיב לנסך יין ואי שיתופם במשרות אזרחיות בשלטון.
- ככל הנראה בזמן המרידות השומרניות נהרס המקדש השומרוני ועליו נבנתה כנסיה ביזנטית אוקטוגונית – הרכזית, שלימים נהרסה בתקופה המוסלמית.
- בתקופה הרומית, וביתר שאת בתקופה הביזנטית, השומרונים היו קהילה גדולה, ופרוסה על פני השומרון ואפילו באזור מישור חוף השרון. השומרונים כנראה נלחמו על המסורת שלהם באופן אדוק יותר אפילו מהיהודים, וכנראה בשל כך הם סבלו מאיסורים שהשלטון הרומי הטיל עליהם כדי לרסן אותם ואף להכחיד אותם.
- **"...בא זינון מלך אדום [ביזנטיון] אל עיר שכם ולחץ את בני ישראל השמרים [השומרונים], ויבקש מהם שיבואו בעדת הערלים..."** (כרוניקה שומרנית)

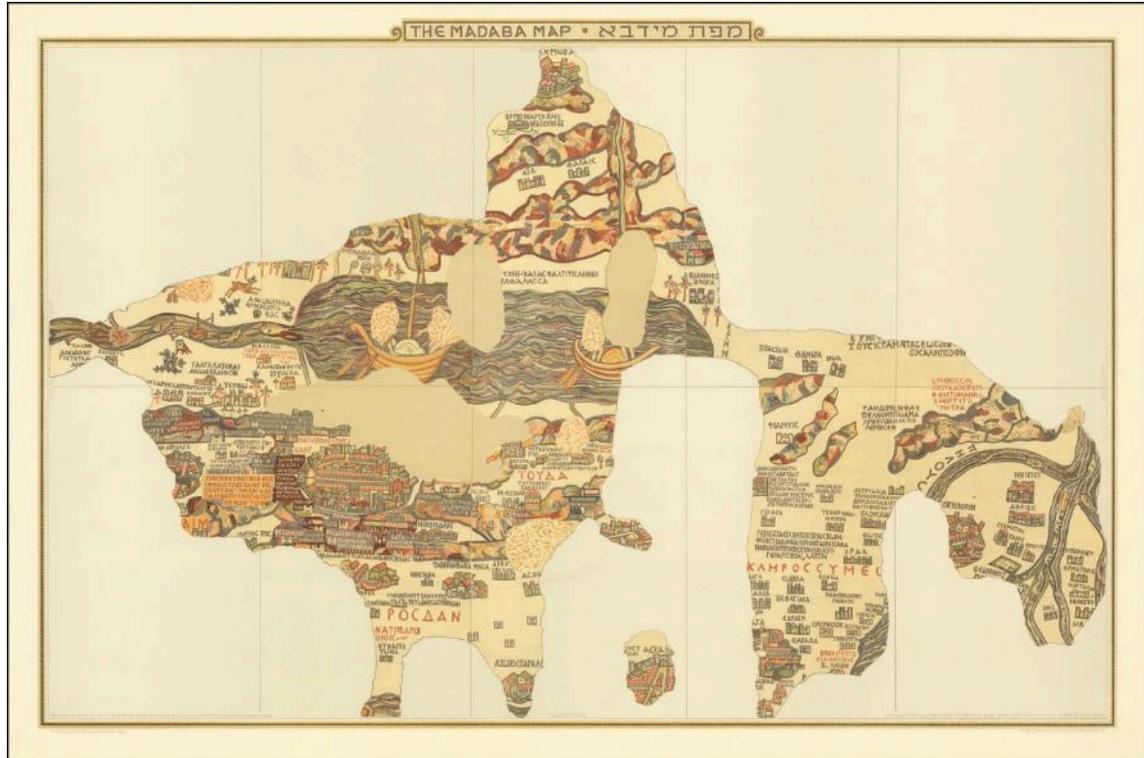
יוסטינאנוס הראשון (527 – 565 לסה"נ)

- יוסטינאנוס הראשון יוצא למסע כיבושים מערבה, וכובש אזורים מהחלק המערבי של האימפריה, בהם איטליה, סיציליה וצפון אפריקה.
- פרוקופיוס, הביוגרף של יוסטינאנוס, מספר שיוסטינאנוס מקים בירושלים מקדש לילודת האל, תיאוטוקוס. הכנסייה יושבת על הציר המרכזי בין כנסיית התחיה/הקבר, לכנסיית האגיה ציון, והיא נבנית במרום הר ציון והיא נבנית ככנסייה הגדולה ביותר בירושלים. היא נקראת "כנסיית הניאה על שם מרים יולדת האל", או בקיצור "כנסיית הניאה".

ארץ ישראל בימי מפת מדבא

- הכנסייה בעיר מדבא בעבר הירדן נבנתה במאה השישית-שביעית לסה"נ. הכנסייה נהרסת, וב-1884 חידשו את הכנסייה שבת בדואי שהתנצר, ובמהלך העבודות נמצאו שרידים של המפה.

- ככל הנראה המפה "צוירה" על ידי עולה רגל שהכיר את ארץ הקודש וירושלים.
- במפה מוזכרים שמות של יישובים בארץ ישראל שמוזכרים בברית החדשה ובתנ"ך, והיא בקנה מידה יחסית אחיד. ירושלים, לעומת זאת, מופיעה במפה בקנה מידה של פי עשרה מגודלה המקורי. במפה אפשר לראות מספר רב של כנסיות.
- עדויות של עולי רגל מזכירים את מסע הצליינות בעיר: **"...כשירדנו מהר הזיתים באנו לעמק גת שמנים, למקום בו בגדו באדון...ובאותו עמק הבזיליקה על שם מרים המבורכת...לאחר שהשתחונו עד לקרקע ונשקנו לה, נכנסנו לעיר הקדושה שדרכה עברנו כדי להגיע עד לקבר האדון, הקבר עצמו שבו נמצאה גופתו של האדון ישוע..."**

תנועת הנזירות והמנזרים בארץ ישראל

- בתקופה הביזנטית התגברה תופעת הנזירות והמנזרים במדבר יהודה.
- הנזירים הראשונים מגיעים לארץ ישראל ממצרים דרך עזה, עד שהם מגיעים למדבר יהודה ואזור ירושלים.

- תחילת התופעה היא של נזירים מתבודדים (אנכוריטים, הרמיטים), שמחליטים בעצמם להתבודד. המתבודדים קובעים את מקום ההתבודדות שלהם ליד מקור מים ובקרבת מקום למקור מזון – עץ תמר למשל.
- בשלב הבא החלה תופעה של מנזרים שיתופיים, קונוביום, שבה חיו מספר נזירים לפי רגולה משותפת שמארגנת את סדר יומם (תפילה, לימוד, ארוחות, עבודה, לינה וכו'). במנזרים חיים הנזירים חיי שיתוף, ומצייתים לאב המנזר. המנזרים היו מוקפים בחומה לצורך הגנה.
- תנועת נזירות נוספת, שהחלה בתקופה הביזנטית, היא תופעת הלאורה, שהיא שילוב בין ההתבודדות לבין החיים השיתופיים. לפי שיטת הלאורה הנזיר יתבודד במערה חמישה ימים בשבוע, וביום השישי הם יורדים לשביל משותף (לאורה) שמוביל אותם למבנה מרכזי. במבנה המרכזי הם לומדים ביחד, שומעים דברי תורה, מקבלים דברי חיזוק מאב המנזר, אוכלים ארוחות חמות, מצטיידים לקראת השבוע הבא, ומוכרים את התוצרת מהשבוע החולף. התנועה נוסדה ע"י הנזיר חריטון.

חתימת התלמוד הירושלמי (שלהי המאה ה-4 לסה"נ)

- בהיסטוריוגרפיה היהודית, ארץ ישראל הייתה המרכז של העם היהודי עד לתחילת המאה החמישית לסה"נ, בין שנת 400 ל-425 לסה"נ.
- לאחר חתימת המשנה במאה ה-2 לסה"נ ממשיכה הלמדנות היהודית בארץ ישראל, בתחילה ע"י האמוראים. האמוראים מפרשים את המשנה ודנים בטקסטים שנשארו מחוץ למשנה – ברייתות והתוספות. הברייתות והתוספות משולבות בתלמוד.
- בימי האמוראים הישיבות הגדולות בארץ ישראל היו בטבריה, בציפורי, בקיסריה ובלוד. התלמוד הירושלמי נערך ונחתם בטבריה, וזאת משום שבתקופה הזו על יהודים נאסר לחיות בירושלים.

היישוב היהודי בארץ ישראל בתקופה הביזנטית

- **"...עד היום אסורים העבדים הבלתי נאמנים להיכנס ירושלימה כיוון שרצחו את עבדי האלוהים ואפילו את בן האלוהים."** (הירונימוס)
- בתקופה הביזנטית נאסר על יהודים לחיות בירושלים ולעלות להר הבית, מלבד התכנסות של פעם בשנה בט' באב להתאבלות למול הר הבית ומקום בית המקדש החרב, ככל הנראה בהר הזיתים. יוצא הדופן לכך היו תקופת יוליאנוס הכופר ותקופת אאודוקיה.
- יחד עם זאת, בתקופה הזו יש פריחה של היישוב היהודי, ויש פריחה של בתי כנסת
 - בגליל – בציפורי, בברעם, בבית קשתות, בבית אלפא...
 - בבקעה – בחמת גדר, בעין גדי...
 - בדרום (דרומא = דרום הרי יהודה ודרום שפלת יהודה) – בסוסיה, חורבת ענים...

- השונות במבנה בתי הכנסת (מיקום הכניסה, צורת הישיבה, עיטורים וכו') לא מעיד על התקופה שבה נבנה בית הכנסת, אלא על האופנה שהייתה נהוגה באותו אזור והנוהג שהיה באותה קהילה.
- ככלל, ככל שהנצרות נעשית יותר חזקה, נבנים יותר ויותר בתי כנסת, אם בשיטת הספווילה ואם בתי כנסת חדשים. היהדות, עם כל הרדיפות שלה, המשיכה להיות דת חזקה.

הנבטים והתיישבותם בארץ ישראל

- בשנת 106 לסה"נ משתלטת האימפריה הרומית על דרכי הבשמים, והנבטים מתחילים להתיישב ביישובי קבע ולימים להתנצר.
- הנבטים הם בין העמים הראשונים שמתנצרים. יתר על כן, יישובי הנבטים והכנסיות שלהם היו מרכז להטבלה לנצרות.

המאה האחרונה לשלטון הביזנטי בארץ ישראל

פוקאס – 602 – 610 לסה"נ

- חלק מהמקורות טוענים שמוצאו של פוקאס היה מאחד העמים המזרחיים, אולי מהפרסים.
- במאה ה-7 נגררת האימפריה הביזנטית לאנרכיה. האימפריה מותקפת משלושה כיוונים: שבטים הונים, ויזיגוטים וברברים מצפון; פרסים במזרח; שבטים ערבים ואפריקאיים בצפון אפריקה.
- גם מבפנים מתחילות מרידות, כולל מבין הנוצרים. יש עדויות על מרידות יהודיות: "...במיוחד התקוממו שרידי האומה העברית נגד הנוצרים, ומתוך קנאה לאומית עשו פשעים גדולים ומעשים רעים נגד האריינים, והלכו והתאחדו בעשותם עמם יד אחת..." [סבאוס, תולדות הירקליוס]
- פוקאס מנסה להתמודד בכל הגזרות, אולם זה בלתי אפשרי.
- הוא מנסה להתמודד בתוך שטחי האימפריה, בין היתר נגד היהודים האמצעות גזרות שמד: **"...שגזרו שמד על בני ארץ ישראל שלא יקראו קריאת שמע ולא יתפללו...והיו עושים דברים אלו באונס...שגזרו אדום הרשעה על ארץ ישראל שלא יקראו בתורה, וגנזו כל ספרי תורה מפני שהיו שורפים אותם..."** [פירקווי בן באבוי / תלמידו של רב יהודאי גאון שבסורא]. הטקסט נכתב כמאה שנה לאחר האירועים, אולם הוא משמר ככל הנראה זיכרון היסטורי.
- יש עדויות על התערבות של יהודים לטובת הפרסים כנגד השלטון הנוצרי.
- במסגרת אותם מהומות נרצח פוקאס, ולא ברור היכן ועל ידי מי.

הרקליוס (610 – 641 לסה"נ)

המלחמה בפרסים

- הרקליוס מקבל את השלטון בתקופה קה מאוד לאימפריה הביזנטית, כשהצבא הפרסי ממשיך להתקדם לתוך שטחי האימפריה.
- הפרסים שואפים להגיע לארץ ישראל, הן בשל הגישה לים התיכון והן בשל החשיבות הדתית לנוצרים.
- ב-614 לסה"נ נכנעת ירושלים לכיבוש הפרסי, ותושביה נטבחים. לפי הכרונולוגיה הנוצרית היו אלה היהודים שעזרו לפרסים לכבוש את ירושלים, למרות שהם לא חיו בירושלים.
- במהלך הקרבות נופל הצלב הקדוש בשבי הפרסים, ונלקח לפרס.
- היהודים רואים באירועים הללו כסממנים לבואו הקרוב של המשיח, והחלו תקוות חדשות לגאולה. באותה תקופה "מתגלה" ספר זרובבל, שמנבא את הכיבוש הפרסי ואת באית המשיח בתקופה.
- הפרסים הורסים כמעט את כל הכנסיות הביזנטיות בירושלים, ובהם את כנסיית הקבר.
- השלטון הפרסי בארץ ישראל נמשך במשך מספר שנים, מ-614 ל-621 לפנה"ס. באותה תקופה יהודים מתחילים להשתלב בשלטון הפרסי וחוזרים לחיות בירושלים, עד שהשלטון הפרסי נמלך בדעתו, ומוציא את היהודים מעמדות הכוח ואוסרים שוב על היהודים לחיות בירושלים.
- הפרסים מבינים שהרוב בארץ ישראל הם נוצרים, והם מפנים את פניהם מהיהודים לנוצרים.
- בסופו של דבר, ב-628 לסה"נ, מביסה האימפריה הביזנטית את הפרסים, לאחר שהביזנטים מצליחים להתארגן מחדש במרחב. הצלב הקדוש מוחזר לידי הביזנטים, וירושלים חוזרת לידיים נוצריות.
- היהודים, שנתפסו כתומכי הפרסים, משלמים את המחיר. נאסר על יהודים לחיות בירושלים וכמובן – גזירות שמד.

כניסת האיסלאם

- בד בבד עם הצלחתו של הירקליוס במלחמה מול הפרסים, מתעורר אויב חדש לאימפריה הביזנטית, בדמות השבטים הערביים המצוידים בדת האיסלאם החדשה.
- כבר ב-629 לסה"נ מתחילים המוסלמים לפשוט על ארץ ישראל. ב-634 לסה"נ נכבשת דרומה של ארץ ישראל ע"י המוסלמים.
- בשנת 636 לסה"נ, בקרב הירמוך, נוחל הצבא הביזנטי הגדול והמיומן לצבא המוסלמי הקל והמהיר.
- בשנת 638 לסה"נ מוטל מצור על ירושלים, שמביא לכיבושה הסופי בידי המוסלמים. ב-641 נכבשת קיסריה.